

УДК 271.2-788-055.1Фео(477-25)(092)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2024.4(333).45-52

Наталія Сенченко,
кандидатка історичних наук,
провідна наукова співробітниця
науково-дослідного відділу історії та археології
Національного заповідника "Києво-Печерська лавра",
e-mail: n_center@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6058-7964>

До 950-річчя преставлення преподобного Феодосія Печерського

**Тілом відходжу від вас,
але духом завжди буду з вами.**
Феодосій Печерський

У статті висвітлено життєвий шлях одного із засновників Києво-Печерської лаври — преподобного Феодосія Печерського.

Увагу зосереджено на періоді чернечого життя подвижника, його аскетичних подвигах, відданості духовному служінню, активній громадянській позиції у складні історичні періоди.

Розглянуто внесок Феодосія Печерського в розбудову монастиря, організацію чернечого життя, запровадження Студійського статуту й книгописання.

Учення Феодосія Печерського проаналізовано з позицій християнського світогляду.

Ключові слова: преподобний Феодосій Печерський; Києво-Печерський монастир; аскеза; чернецтво; Студійський статут; книгописання; літературна спадщина

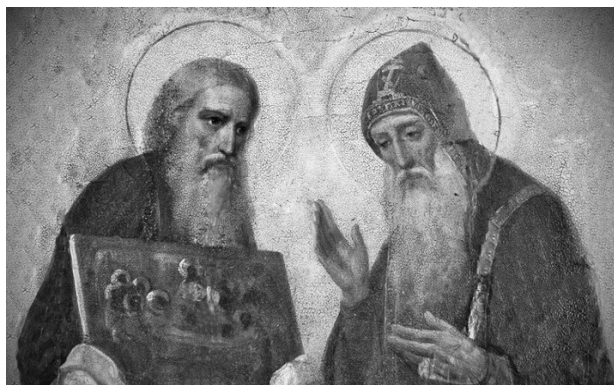
Постановка проблеми. Висвітлення ролі преподобного (прп.) Феодосія Печерського в історії країни та церкви є надзвичайно важливим аспектом для розуміння історичних процесів, а також формування національної та релігійної ідентичності народу. Збереження пам'яті про засновника Києво-Печерського монастиря — це не лише акт вшанування великого подвижника, а й невіддільний складник культурного та релігійного надбання нації. Ознайомлення з літературною спадщиною прп. Феодосія дасть змогу краще усвідомити його внесок у розвиток духовної культури та релігійної думки на теренах України [1—3].

Мета статті — дослідити основні етапи життя та діяльності преподобного Феодосія Печерського як ігумена й будівничого Києво-Печерської лаври, великого подвижника віри XI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Преподобні Антоній та Феодосій Печерські — засновники Києво-Печерського монастиря — два різних за характером святі. Перший — аскет і самітник, другий — діяльний будівничий монастиря. Антоній, розпочавши життя самітником у маленькій печері, залишив по собі величний монастир, а Феодосій доповнив його правилами організації чернечого життя, завдяки чому Києво-Печерська лавра стала взірцем для решти монастирів. Преподобний Антоній, провівши тривалий час у подвижництві, праці та духовному вдосконаленні на Горі Афон, отримав благо-

словення на створення Києво-Печерського монастиря, який став "третім уділом" Божої Матері.

Пам'ять прп. Антонія вшановують 23 липня, 15 вересня, 11 жовтня та у другу неділю Великого посту — разом із Собором усіх преподобних отців Києво-Печерських. Дні пам'яті прп. Феодосія Печерського — 16 травня, 27 серпня (перенесення мощей), 10, 15 вересня та у другу неділю Великого посту (за новим стилем).

Преподобні Феодосій та Антоній Печерські

Мабуть, немає жодного вірянина, який би не знав імені прп. Феодосія Печерського. Дослідження його життя, діяльності й творчості розпочалося у XIX ст. й триває до наших днів. Першим біографом святого був постриженник і насельник Києво-Печерського монастиря, автор відомого літопису "Повість минулих літ" Нестор Літописець. Наприкінці XI ст. (за іншими джерелами — на початку XII ст.) він написав "Житіє преподоб-

ного отця нашого Феодосія, ігумена Печерського", через 30 років після його смерті, спираючись на свідчення людей, які особисто знали ігумена, тому біографію висвітлено доволі повно. "Житіє..." стало невіддільною частиною "Києво-Печерського патерика".

Нестор Літописець прийшов до монастиря після смерті Феодосія у 1074 р. На той час було багато живих свідків життя та подвигів преподобного. Нестор використав спогади печерського келара Феодора, який добре знав матір Феодосія й дізнався від неї про дитинство та юність подвижника.

Роки життя Феодосія припадають на перші десятиліття після запровадження християнства на наших землях, коли особливо гостро відчувалися розбіжності між старим язичницьким світом і новими релігійними ідеалами. Тогочасне суспільство перебувало у стані "двовір'я": у храмах сповідували Святу Трійцю, а в домівках продовжували вшановувати язичницьких богів. У такому релігійному протиборстві відбувалося духовне зростання майбутнього ігумена Печерського монастиря.

Феодосій (з грец. "дар Божий") Печерський — родоначальник чернецтва на наших землях, один із засновників Києво-Печерської лаври, учень Антонія Печерського — народився у Васи́ліві (нині — Васильків), неподалік Києва, у першій чверті XI ст. Через військову службу батька сім'я змушена була переїхати до Курська, де пройшло дитинство та юність Феодосія. Хлопець вирізнявся серед однолітків особливою релігійністю, схильністю до усамітнення та духовних роздумів. Виявляв інтерес до вивчення духовної літератури, постійно відвідував церкву, щиро молився на богослужіннях, слухав читання священних книг. З ранніх років вражав людей непритаманною його віку мудрістю.

Коли Феодосію виповнилося 13 років, помер батько, і підліток, скинувши дорогий одяг, пішов працювати в поле разом із одним із сусідів. Це дратувало матір, яка сварила й била хлопця, докоряючи, що такою поведінкою і виглядом він соромить і себе, і сім'ю. Мати мріяла про світську кар'єру сина, але він обрав шлях духовного вдосконалення й служіння Богу.

Заповітною мрією Феодосія було паломництво до Святої Землі. Розповіді мандрівників про місця, де жив Спаситель, так вразили юнака, що таємно від матері він вирушив із прочанами. Однак на третій день мати наздогнала подорожніх і повернула сина додому. За її наказом Феодосію закували ноги в кайдани й лише після твердої обіцянки не полишати домівки, зняли пута з ніг.

Упродовж трьох років Феодосій випікав проскурки. Коли в Курському храмі не служили Божественну Літургію через нестачу проскур, хлопець самостійно купував зерно, молов борошно та випікав хлібці. Проте мати забороняла робити і це, біла та знушалася. Феодосій змушений був виїхати до іншого міста неподалік Курська до знайомого пресвітера, де продовжив випікати проскурки. Мати вкотре відшукала сина та силою повернула додому. Однолітки глузували з Феодосія, однак він непохитно тримався обраного шляху.

Володар Курська, вражений благочестям хлопця, запросив його для служіння в домовій церкві. Неодноразово він пропонував юному подвижникові багате вбрання, але той щоразу віддавав його нужденним. Намагаючись наслідувати подвиги святих, Феодосій наклав на себе залізні ланцюги. Під час одного з богослужінь хлопця так вразили слова з Євангелія: "Якщо хто не залишить батька або матір і не піде за Мною, той не гідний Мене", що він остаточно укріпився в рішенні прийняти чернечий постриг. У 23-річному віці Феодосій вирушив до Києва з твердим переконанням присвятити життя Богу.

Утім, сподівання юнака були марними, адже ігумени столичних монастирів відмовили йому. Тоді він звернувся до прп. Антонія, який вів сповнене аскези й духовного служіння Господу життя в печерах поблизу міста, на місці сучасної Києво-Печерської лаври. Антоній побачив у Феодосії майбутнього великого подвижника й зі щирим серцем прийняв його, а постриг у чернецтво Никон Великий — перший учень Антонія.

Через чотири роки мати знову відшукала сина й просила повернутися додому, але Феодосій умовив її залишитись у Києві та прийняти чернецтво в монастирі Святителя Миколая на Аскольдовій могилі.

Важку чернечу працю Феодосій сприймав як благо та в молитвах щиро дякував Богові за можливість подвижницького життя. Вночі зосереджено молився, а вдень виконував різні послухи, які потребували великої фізичної напруги та витривалості. З радістю працював не лише за себе, а й за інших ченців. Таке завзяття неабияк дивувало Антонія та Никона Великого.

Під час відпочинку братії Феодосій, узявши відведену кожному частку зерна, молов за них і повертав назад. Вечорами, коли було особливо багато комарів і оводів, він, роздягнувшись до пояса, сідав на схилі біля печери та прямих вовну для плетіння взуття й співав псалми Давида. Комарі та оводи рясно вкривали тіло, ятрили до крові, але чернець сидів непорушно, доки не на-

ставав час ранкової молитви. Подвижник першим приходив до церкви на богослужіння, упродовж якого стояв на одному місці, не рухаючись, й останнім залишав храм після служби.

За свідченням агіографа, Феодосій постійно носив під верхнім одягом волосяницю, ніколи не відпочивав лежачи, харчувався лише сухим хлібом і вареними овочами без олії, але на загальній трапезі завжди був радісним. Нестор Літописець підтверджував цю приховану від братії монастиря аскезу.

За деякий час Феодосій був висвячений у сан ієродиякона, а у 1054 р. — у сан ієромонаха. Після переходу першого ігумена Печерського монастиря прп. Варлаама до монастиря Святого Дмитрія, заснованого князем Ізяславом, близько 1062 р. братія обрала Феодосія своїм ігуменом. На цій духовній ниві він виявив себе насамперед як будівничий Печерського монастиря.

Коли кількість сподвижників Антонія зростає до 12, він викопав печеру на сусідній горі, адже бажав чернечого усамітнення. За 13 років ігуменства Феодосія Печерського кількість ченців із 12 збільшилася до 100, а печерні келії вже не могли вмістити всю братію.

З благословення Антонія Феодосій випросив у князя Ізяслава гору поблизу печер, розпочав будівництво наземного монастиря та переніс чернечі келії з вузьких печерних переходів у кам'яні й дерев'яні споруди. За часів його ігуменства було побудовано основні храми та келії монастиря, зведено огорожу. Так виник славнозвісний Києво-Печерський монастир — осередок зразкового чернецтва та православ'я на наших землях.

Поряд із монастирем Феодосій збудував храм на честь першомученика архієпископа Стефана з приміщенням для хворих і малозабезпечених. Для їхніх потреб він відраховував десятину від доходів монастиря. Незважаючи на лагідний і добрий характер Феодосія, у монастирі слід було дотримуватися суворої дисципліни.

Розуміючи, що для впорядкування чернечого життя потрібен статут, Феодосій відіслав одного з ченців у Константинополь до ченця Єфрема, щоб той переписав Студійський статут, розроблений на початку IX ст. константинопольським ігуменом Феодором Студитом. Від ченця Студійського монастиря Михайла, який прибув із Греції з митрополитом Георгієм, Феодосій отримав ще один список Студійського статуту. На основі цих двох документів був укладений статут Києво-Печерського монастиря, який став третім доопрацьованим списком Студійського статуту, і був прийнятий в усіх монастирях на наших землях.

Студійський статут заклав підґрунтя подальшої традиції вітчизняного чернецтва й вимагав

від кожного ченця повного зречення будь-якої власності, беззастережного підпорядкування ігумену, найсуворішої дисципліни та виконання фізичної праці. Спільні молитви й богослужіння відбувалися щонайменше вісім разів на добу. На сон відводили лише чотири години в перервах між службами та працею. Дотримання такого суворого статуту сприяло тому, що Печерський монастир швидко став зразком для інших релігійних осередків.

Виконуючи послух ігумена, Феодосій був взірцем смирення: протягом двох років у власній келії доглядав безпомічного ченця Ісаака, часто допомагав пекарям місити тісто, випікати хліб, виконував інші обов'язки.

У 1073 р. на свято Успіння Пресвятої Богородиці відбулося урочисте закладання першої кам'яної споруди й головної монастирської церкви Києво-Печерського монастиря — Успенського собору. Цій події присвячено багато легенд, зокрема що в закладах брав участь князь Святослав, який виділив частину поля своєї великокнязівської садиби у Берестовому для будівництва, а також пожертвував 100 гривень золотом. За життя Феодосія було завершено лише фундамент храму. Як свідчить "Житіє..." ігумена, він "повсякдень подвизався та трудився на будівництві...".

Перед Великим постом Феодосій усамітнювався в печері, де згодом і був похований. У цей період братія монастиря могла спілкуватися з ним лише в разі крайньої потреби через невеличке віконце і тільки в суботу чи неділю. Звідти таємно вночі Феодосій нерідко йшов до іншої печери, в якій перебував до п'ятниці напередодні Вербної неділі. За давнім лаврським переказом, ця печера була розташована в урочищі, нині відомому під назвою Церковщина, за 12 кілометрів від монастиря. У перехожому Феодосії, який мав вигляд жебрака, важко було впізнати знаного й шанованого ігумена.

Великі князі, особливо Ізяслав, любили слухати духовні бесіди ігумена. Він не боявся викривати сильних світу цього й говорити правду. Незаконно засуджені знаходили у Феодосії заступника, а судді переглядали справи на його прохання. Щосуботи він відсилав цілий віз хліба до в'язниці.

Феодосій не залишався осторонь політичних подій, що відбувалися в 60—70-х рр. XI ст., зокрема різко засудив вигнання з Києва князя Ізяслава Ярославича його братом князем Святополком у 1073 р. Активно втручаючись у політичне життя, Феодосій дотримувався принципу, згідно з яким церква, не перебираючи на себе

функції світської влади, була її наставницею, а дії світських володарів судили за Законом Божим.

Життєвий шлях Феодосія Печерського, описаний Нестором Літописцем, розкриває образ одного із найшанованіших святих Православної церкви. У посланнях до Ізяслава Феодосій рішуче виступає проти юдаїзму й латинства. Князю Ізяславу, який перебував у Польщі під час вигнання з Києва і повернув собі київський престол із допомогою польського короля Болеслава Сміливого, печерський ігумен дорікав у симпатіях до латинян: "Занеже исполнилася земля наша злыя тоя веры людий".

Ще за правління князя Володимира Святославича римська курія намагалася закріпитися в Київській Русі. Активність папської дипломатії різко зросла після розколу християнства у 1054 р. Київський престол зазнавав дедалі більшого впливу з боку католицького духовництва. Саме тому Феодосій звернувся до Ізяслава з посланням, вимагаючи повного розриву із Заходом, аргументуючи, що латиняни "неправо веруют и нечисто живут". Феодосій дорікав князю Ізяславу: "Ты по проповедании апостольством толико лет держав правую веру, съвратился еси на зловерье по научению сотонину".

Ігумен був одним із послідовних борців з юдаїзмом. У "Києво-Печерському патерику" розповідається про нічні відвідини преподобним зборів юдеїв, аби викрити їхні плани проти християнства та захистити вірян від юдейських спокус. У той час у Києві було багато юдеїв, які вдавано прийняли православ'я, але продовжували сповідувати юдаїзм і всіляко шкодити християнам. Юдеї навіть таємно потрапили до Києво-Печерської лаври, тож Феодосію доводилося пильно наглядати за ними. Він сперечався, докоряючи їм і соромлячи як відступників і зрадників християнства, ризикуючи власним життям.

Перед смертю Феодосій просив князя Святослава звільнити Печерську церкву від влади князів і владик, завдяки чому вона тривалий час існувала як незалежна громада. Ченці могли залишати монастир лише з дозволу старших для виконання послуху, але повинні були повернутися, і лише за таких Феодосій обіцяв молитися.

Заздалегідь передбачивши свою смерть, у 1074 р. на восьмий день після Великодня о другій годині ночі 3 травня за старим стилем (16 травня — за новим) Феодосій Печерський помер. За заповітом його поховали у тому одязі, який він зазвичай носив, у келії на Дальніх печерах, де усамітнювався під час Великого посту.

Невдовзі після смерті Феодосія Печерського вшановувати його пам'ять як святого почали не

лише в Печерському, а й в інших монастирях. У 1108 р. на прохання ігумена Печерського монастиря Феоктиста митрополит Київський Никифор на Соборі ухвалив вписати ім'я святого Феодосія до Синодика в усіх єпархіях, що означало початок загальноцерковного шанування преподобного. Відтоді віряни відзначають не тільки дату блаженної кончини прп. Феодосія, а й дату перенесення його нетлінних мощей із печери в Лаврську церкву.

У 1091 р. братія Печерської лаври, зібравшись разом зі своїм ігуменом Іваном, вирішила розкрити місце поховання Феодосія та перенести святі мощі в соборний Успенський храм. Знайти могилу доручили Нестору Літописцю, який згодом докладно описав цю подію. 13 серпня 1091 р. ігумен Іван, Нестор Літописець та двоє довірених ченців, одним із яких, вважають, був Марко Печерник, вночі розкопали келію Феодосія й лише під ранок відшукали святі мощі.

14 серпня, до свята Успіння Пресвятої Богородиці, до Києво-Печерської лаври прибули єпископи: Переяславський Єфрем, Володимирський Стефан, Чернігівський Іван, Юр'ївський Марин та Полоцький Антоній, а також ігумени багатьох монастирів із ченцями та численними православними мирянами. Під час перепоховання тіла урочиста процесія зупинилася для відпочинку, поставивши раку з мощами на всохлий пень, який майже одразу вкрився зеленими пагонами. Згодом там збудували першу церкву Преподобного Феодосія Печерського, престол якої, за легендою, звели на місці пня. Наступного дня мощі Феодосія перенесли з належними почестями до підготовленого місця на правому боці притвору Успенського собору монастиря.

Питання про канонізацію Феодосія Печерського постало в Києво-Печерському монастирі на початку ігуменства Никона Великого (1078—1088). Під його керівництвом Нестор Літописець написав "Житіє преподобного отця нашого Феодосія, ігумена Печерського". Дослідники вважають, що агіографію було призначено найперше для Київської митрополії, яка вирішувала справу канонізації. Нестор Літописець надавав вагомому значення дотриманню правил написання таких творів і пошуку паралелей у життях відомих святих. Продовжив справу Никона Великого п'ятий ігумен Києво-Печерського монастиря Іван (1088—1103).

Через 18 років після перенесення мощей Феодосій офіційно був приєднаний до лику святих, що відбулося навіть раніше за канонізацію його наставника і засновника Києво-Печерського монастиря прп. Антонія Печерського. Відтоді Право-

славна церква урочисто вшановує дні пам'яті прп. Феодосія, ігумена Печерського. Біля його гробниці часто відбувалися зцілення хворих, які у великій кількості приходили до святих мощей.

У 1619 р. архімандрит Києво-Печерського монастиря Захарія Копистенський помістив у Святкову Мінею (Анфологійон) поруч з іншими святими імена 24 преподобних печерських. У 1643 р. був укладений "Канон Печерським святим", який проголошував вшанування печерських чорноризців. На цьому завершилося формування сучасного лаврського пантеону святих.

Згодом на пожертви князів для мощей прп. Феодосія було виготовлено дорогоцінну раку зі срібла. Від 1131 р. мощі зберігалися у срібній із позолотою раці, на облаштування якої "тисяцький Георгій, син Шимона, онук Африкана, князів Варязьких, отримавши князівську область від князя Георгія Володимировича Мономаховича... пожертвував 500 гривень срібла та 50 гривень золота". У 1240 р., напередодні монголо-татарської навали, ченці заховали мощі "під спудом" Успенського собору. З відродженням монастиря там було розміщено кенотаф преподобного Феодосія, зруйнований у 1941 р.

У добу ігуменства Феодосія в Києво-Печерському монастирі було започатковано переписування, написання та збирання рукописних книг. Нестор Літописець свідчить, що в келії преподобного вдень і вночі писав книги чернець Іларіон, а Феодосій власноруч прях нитки для палітурок, допомагаючи книжковому майстру Никону Великому.

Святий Феодосій також відомий як засновник і керівник однієї з перших церковних бібліотек — бібліотеки Києво-Печерської лаври. 26-й припис запровадженого Студійського статуту зобов'язував ченців читати книги у вільний від виконання послуху час, тому Печерський монастир від перших років існування став осередком грамоти. Ще за ігуменства Феодосія процес книгописання набув цехової організації. Найактивнішу участь у ньому брав сам Феодосій, а також Никон Великий та Іларіон Схимник. Серед братії були й своєрідні "книголюби", як-от Даміан Цілитель, Григорій Чудотворець, Микола Святоша.

Преподобний Феодосій залишив після себе понад 20 літературних творів, серед яких: 2 послання до великого князя Ізяслава, у яких він розглядав, зокрема, питання відмінності православ'я і "латинської віри"; 10 повчань ("Про терпіння", "Про любов", "Про терпіння і любов", "Про піст", "Про терпіння і милостиню", "Про терпіння і смирення", "Про ходіння до церкви і

про молитву", "Про душевну користь", "Про користь душевну", "Повчання келареві"); молитва "За вся хрестьяни".

Обґрунтування розуміння сенсу людського буття з позицій християнського світогляду прп. Феодосій здійснював не шляхом абстрактного теоретизування, а через практичне втілення в життя етичних принципів, передусім терпіння й любові, адже любов до людей "не в словах совершается, но в делах деятельных". Послідовну відданість цьому ідеалу преподобний демонстрував власним життям.

У своїх творах Феодосій Печерський розкривав поняття християнської догматики та моралі. Повчання ігумена особливо важливі для розуміння ролі чернецтва у християнському, соціально-побутовому та політичному житті XI ст. Показовим у захисті християнської (православної) догматики є друге послання Феодосія Печерського "Про віру варязьку" 1069 р., укладене у зв'язку зі спробою заручитися підтримкою поляків у боротьбі за владу в Києві, що викликало обурення православної братії. У 1073 р. ігумен написав "епістолю" до князя Святослава, який скинув із престолу свого брата, Великого князя Київського Ізяслава. У листі Феодосій порівнював Святослава з біблійним братовбивцею Каїном.

Преподобний виступав за непорушне стояння у вірі: "Хто хвалить чужу віру, той свою ганьбить, а хто хвалить і свою віру, і чужу разом — той двовірець; і хто тобі скаже: і ту, і іншу віру Бог дав, і скажи йому: хіба Бог двовірний? Писання каже: єдиний Бог, єдина віра, єдине хрещення".

Феодосій забороняв православним одружуватися з латинянами й брататися з ними, однак всякого невірного, як і правовірного наказував нагодувати, одягнути й позбавити біди: "Твори мило стиню не сво їм лише за віро ю а й чужовірним. Якщо побачиш роздягнутого, чи голодного, чи в біді, чи то жид, чи інший якийсь іновірець, чи латинянин, — до всякого будь милосердий, визволи його від біди, як можеш, і не позбавлений будеш нагороди у Бога, бо й Сам Бог у цьо му світі дає мило сті Сво ї не тільки християнам, а й невірним".

Варто процитувати й таке повчання Феодосія: "Якщо побачиш, чадо, іновірців, які сперечаються з православним і бажають відірвати його від Православної Церкви — допоможи православному. Цим ти позбавиш овча від пащі лева. Якщо ж змовчиш і залишиш без допомоги, то це все одно, якби ти забрав викуплену душу у Христа та продав її сатані".

Людина, на думку Феодосія, нічого у цей світ не принесла й нічого забрати не може, тому

сенс її життя не зводиться лише до справ "мирських", головне — бути вдячним Богові, любити Його так, як Він любить кожного з нас, служити, відмовившись заради Нього не лише від світу, а й від життя. Любити Бога та служити Йому — це беззастережно виконувати заповіді, бути слухняним і смиренным, а також постійно молитися в терпінні, сльозах і любові. А втім, не лише чиста любов до Бога та вдячність Йому змусили Феодосія відокритися від світу, на це були й інші причини: страх перед покаранням Божим і бажання потойбічної винагороди за вірність та любов до Бога.

Шлях духовного самовдосконалення, який пропонував Феодосій Печерський, передбачає постійне "бдіння" й молитву, веде до "обожнення" людини. Її воля зливається з божественною, вона стає по-справжньому вільною та здатною до гармонійного співжиття з іншими людьми, що теж підпорядковано досягненню вищої цінності (такі самі погляди поділяв і Г. Сковорода). Шляху ченця-відлюдника преподобний надавав найвищого морального статусу, розцінював як

найвище добро для людини. Феодосій Печерський не заперечував і світської стезі, але вважав за добро довірити її нагляд ченців як людей, які осягають Божественну істину й знають, як праведно жити в цьому світі, як діяти в тій чи іншій ситуації, щоб вчинки людини були в гармонії з Божественною Волею й не відхилялися від правильного життєвого шляху.

У творах Феодосія Печерського немає тверджень про пізнання Бога за допомогою розуму чи міркувань — лише безпосередньо душею та серцем.

З "Києво-Печерського патерика" відомо, що вже в XI ст. були писані ікони Антонія та Феодосія Печерських, які ігумен монастиря Никон Великий демонстрував приїжджим зодчим.

Найдавнішим зображенням Феодосія вважають Свенську ікону Богородиці 1288 р. Такий вигляд святого був поширеним в іконографії, починаючи з XVI ст. Різниця в індивідуальних рисах Антонія та Феодосія набула усталеності в печерській іконографії.

*Печерська (Свенська) ікона
Божої Матері
(ліворуч — преподобний Феодосій,
праворуч — преподобний Антоній)*

*Преподобні Антоній і Феодосій
Печерські біля ікони Успіння
Пресвятої Богородиці та Успенського
собору. Патерик. 1661 р.*

*Преподобні Антоній і Феодосій
Печерські біля ікони Успіння
Пресвятої Богородиці та Успенського
собору. Гравюра Іллі. Патерик. 1661 р.*

На більшості ікон, як і на Свенській, Антоній має суворий, зосереджений і самозаглиблений вираз обличчя, на відміну від більш живого й відкритого лику Феодосія. Антонія зображували як сивобородого старця-схимника, а Феодосія — як людину середнього віку з непокритою головою. Поширеними були й такі іконографічні композиції, як Богородиця Печерська та ікона Успіння Пресвятої Богородиці.

Одним із найвидатніших взірців Києво-Печерської іконографії є ікона кінця XVII ст. із зображенням преподобних, які стоять обабіч Успенського собору. Вигляд собору з гострими двосхилими дахами, лускоподібним покриттям бань відповідає його зображенням на гравюрах 60—70-х рр. XVII ст. Традиційним є червоний колір епитрахилі Феодосія і зелений колір схими Антонія.

На Печерській нерукотворній іконі Богородиці зображено Божу Матір із преподобними Антонієм і Феодосієм Печерськими, які стоять попереду. Пресвята Богородиця сидить на троні, з короною на голові, та покладає руки на колінопреклонних святих. На колінах у Божої Матері — Богонемовля, яке благословляє обома руками. Обабіч трону стоять схилені ангели.

Образи преподобних зображували на іконостасах, стінописах храмів, дзвонах Києво-Печерської лаври (1719—1720). Ікони з великим пояним зображенням Феодосія Печерського є біля місця його поховання в лаврських печерах, а ікона, розміщена на Дальніх печерах, дає початок іконографічному типу Феодосія, близькому до Ісуса Христа, що простежуємо в деяких зображеннях XIX і XX ст.

Печерська нерукотворна ікона Богородиці з преподобними Антонієм і Феодосієм Печерськими, розміщена у Великій церкві Києво-Печерського монастиря у 1085 р.

Ікона та кенотаф преподобного Феодосія Печерського на Дальніх печерах Києво-Печерської лаври

Відомі також зображення прпп. Антонія та Феодосія на різьблених дерев'яних хрестах

XVII—XVIII ст., що зберігаються в лаврській колекції.

Преподобний Феодосій Печерський. Фреска у Свято-Успенській Святогірській лаврі

Преподобний Феодосій Печерський із житієм у 14 клеймах. XVII ст. Іконописна майстерня Києво-Печерської лаври

1	2	3	4
5			6
7			8
9			10
11	12	13	14

Порядок клейм:

1. Хрещення Феодосія.
2. Феодосій просить мандрівників взяти його із собою подивитися "святі місця".
3. Мати повертає Феодосія з дороги та побиває.
4. Отрок Феодосій пече проскури.
5. Феодосій перед "начальником" Курська, який вручив йому "світлий" одяг (плащ). Феодосій віддає плащ жебракам.
6. Постриг Феодосія та вихід його з печери на поживу оводам і комарам.

7. Посвячення Феодосія в ігумени (преподобний Антоній благословляє Феодосія, який стоїть перед ним із групою ченців).
8. Зображення та напис на клеймі втрачено.
9. Феодосій годує жебраків.
10. Зображення та напис на клеймі втрачено.
11. Чудо про золото для монастиря (ангел кладе на стіл перед Феодосієм вузлик із золотом).
12. Чудо про "вогненную дугу" та будівництво храму.
13. Феодосій на смертному одрі.
14. Зображення та напис на клеймі втрачено.

Храм преподобного Феодосія на Дальніх печерах

Пам'ятна монета НБУ, присвячена преподобному Феодосію Печерському

Список бібліографічних посилань

1. История Киево-Печерской лавры : [ист.-богосл. исслед.] / игумения Серафима. Киев : Свято-Успен. Киево-Печер. лавра ; Мистецтво, 2001. Кн. 1: XI — первая половина XIII века, 2001. С. 37—50.
2. Патерик или Отечник Печерский, содержащий жития святых преподобных и богоносных отец наших, просиявших в Пещерах. Київ : Друк. Києво-Печерської лаври, 1702. С. 40—94.
3. Жиленко І. В. Преподобний Феодосій Печерський. Джерела і матеріали / Київська духовна академія і семінарія. Київ : Фенікс, 2015. 744 с.

Natalia Senchenko,
PhD of Historical Sciences,
Leading Researcher of the Research Department
of History and Archaeology,
National Preserve "Kyiv-Pechersk Lavra"
To the 950th anniversary of the death
of Reverend Feodosius Pecherskyi

The article highlights the life path of one of the founders of the Kyiv-Pechersk Lavra, Reverend Feodosius Pecherskyi.

The attention is focused on the period of the ascetic's monastic life, his ascetic exploits, devotion to spiritual service, active civic position in difficult historical periods.

The contribution of Feodosius Pecherskyi to the development of the monastery, the organization of monastic life, the introduction of the Studio Statute, and the establishment of book writing are considered.

The teachings of Feodosius Pecherskyi are analyzed from the perspective of the Christian worldview.

Keywords: *prepodobnij Feodosius Pecherskyi; Kyiv-Pechersk Monastery; asceticism; monasticism; Studio charter; book writing; literary heritage*

References

1. Igumeniya Serafima. (2001). *Istoriya Kievo-Pecherskoj lavry : [ist.-bogosl. issled.]*. Kiev: Svyato-Uspen. Kievo-Pecher. lavra ; Mistectvo. Kn. 1: XI — pervaya polovina XIII veka, pp. 37—50.
2. *Paterik ili Otechnik Pecherskij, sodержashij zhitiya svyatyh prepodobnyh i bogonosnyh otec nashih, prosiyavshih v Pesherah.* (1702). Kyiv: Druk. Kiyev-Pecherskoj lavri.
3. Zhilenko I. V. (2015). *Prepodobnij Feodosij Pecherskij. Dzhherela i materialy* / Kiyivska duhovna akademiya i seminariya. Kyiv: Feniks.

Надійшла до редакції 15 квітня 2024 року

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 63 пр. Зам. 27.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html